

razvoju klijentelizma karakteristična je za razvijena demokratska društva.

Knjigu koju su objavile Miriam A. Golden i Eugenia Nazrullaeva toplo preporučujemo svima koje zanimaju uloga diskrecijskih politika u izbornom procesu i problemi do kojih dovodi diskrecijsko raspolaganje socijalnim davanjima. Autorice su knjigu utemeljile na rigoroznoj kategorikalnoj analizi i jednako tako postavljenoj empirijskoj metodologiji, zbog čega njihov rad može poslužiti kao polazna točka u daljnjim istraživanjima klijentelizma. Riječ je o političkom fenomenu koji najistaknutiji svjetski politolozi danas istražuju s izrazito velikom rigoroznošću i uvjerljivošću. Knjiga koja je pred nama najbolji je dokaz za takvu tvrdnju.

*Zdravko Petak
Fakultet političkih znanosti,
Sveučilište u Zagrebu*

Prikaz

Peter Heather, John Rapley
Why Empires Fall: Rome, America and the Future of the West

Yale University Press, New Haven i London, 2023., 200 str.

Why Empires Fall (Zašto carstva propadaju) pravovremena je, kratka i zanimljiva knjiga. Izašla je 2023. godine u dva

navrata: za Allen Lane u svibnju i za Yale University Press u rujnu. U svojoj osnovi ima poprilično ambiciozan cilj: usporedbu pada Rimskog Carstva i suvremenog slabljenja moći Zapada. Krasi je izrazito pristupačan stil pisanja, a i njezin bi pristup najbolje bilo shvatiti kao popularno-znanstven. S obzirom na usporedbu koja se zasniva na ideji da se mogu komparirati fiskalni, vojni, politički i demografski procesi udaljeni više od 1500 godina, teško je zamisliti plauzibilnost drukčijeg pristupa. Autori su Peter Heather, profesor srednjovjekovne povijesti s King's Collegea u Londonu, i John Rapley, politički ekonomist sa Sveučilišta Cambridge. Obojica su vrlo aktivni autori. Heather je stručnjak za Zapadno Rimsko Carstvo i Bizant (o čemu piše u nizu knjiga poput *The Restoration of Rome* iz 2013. godine i *Rome Resurgent* iz 2017. godine). Rapley se bavi političkom ekonomijom razvoja i globalizacijom (najznačajnije u knjigama *Globalization and Inequality: Neoliberalism's Downward Spiral* iz 2004. godine i *Understanding Development: Theory and Practice in the Third World* iz 2013. godine). Obojica, dakle, proučavaju određene formate imperija i knjiga koju supotpisuju zapravo je plod usporedbe njihovih osnovnih teza u dva odvojena područja. U tome se pokazuju kao izvrsna kombinacija jer se u knjizi političko-ekonomska analiza uistinu uspješno udružuje s poznavanjem povijesne materije.

Autori se na samom početku knjige pitaju može li se Zapad ponovno učiniti velikim i treba li uopće pokušati? U zadnjih dvjestotinjak godina Zapad se rapidno uzdignuo do središnjeg globalnog položaja uz 80% ukupnog ekonomskog *outputa*,

ali se u recentnijim desetljećima globalna uloga Zapada ponovno počela smanjivati, a udio u ukupnom *outputu* opao je na 60%. U tom smislu autori upozoravaju na sličnosti s imperijalnim procesom Rima u kojem je sam uspjeh odredio putanju neizbježnog smanjivanja relativne moći Rima. Jednom kada se imperij nađe u toj zalaznoj fazi, nasilni pokušaj nametanja vlastite nadmoći (poput projekta *Make America Great Again* ili otvorene konfrontacije s Kinom) može ubrzati i produbiti proces slabljenja centra.

Autori razvijaju narativ o veličini imperija koji je i sam za sebe zanimljiv. Veličina Rimskog Carstva je s jedne strane funkcija isplativosti osvajanja. Agrarna produktivnost različitih područja u Europi s tada dostupnom tehnologijom bila je dramatično različita. Osvajanje Germanije nije bilo isplativo nakon već postignutih osvajanja. S druge strane veličina je funkcija i tehnološkog razvoja u transportu – cijena tovara žita udvostručivala se svakih 50 milja, što je logistiku na veliku udaljenost činilo izrazito skupom. Ti su faktori stvorili definitivna ograničenja konačne veličine Carstva. S vremenom se klatno povijesti okrenulo u drugom smjeru i domet moći Rima počeo se smanjivati kroz razne krize, a krajem 5. stoljeća Zapadno Rimsko Carstvo je konačno upropašteno. Njegovu propast lako je vidjeti u konačnom barbarskom osvajanju, ali moć Rima zapravo je svrgnuta transferom lojalnosti lokalnih elita na nove barbarske konfederacije i političke organizacije. Takav transfer je zapravo osigurao određenu mjeru kontinuiteta društvene kompleksnosti u Europi. Važan dio knjige posvećen je razlikama u ulozi migracije, što je razumljivo s obzirom na

to da je pad Zapadnog Rimskog Carstva popraćen pritiskom migracija niza barbarskih skupina. No, kako autori pokazuju, usporedbe s navodno destruktivnom ulogom migracija u današnjem razvijenom svijetu krajnje su nategnute. S jedne strane tu je iznimna gospodarska korisnost migracija za Zapad – one nadoknađuju demografski pad uzrokovan manjim brojem djece i donose rad kao faktor proizvodnje potreban za kontinuirani rast i razvoj. S druge strane tu je i znatna mogućnost nadzora i sprječavanja migracija koja je u dramatičnom raskoraku s rimskim iskustvom. Suvremeni Zapad tako u kontrastu s Rimom ima i potrebu za imigracijom i realnu mogućnost da je uvelike uspori.

Autori u knjizi ukazuju na učinak Rima na razvoj imperijalne periferije i neminovne političke i ekonomske učinke takvog preslagivanja. Periferija može biti i unutrašnja i vanjska, a njen rast stimuliran je blizinom carstva, dodatnim tržištem koje uzrokuje potražnja vojnih jedinica raspoređenih uz granice i ukupnom izloženošću trgovini s jezgrom. Pritisak koji je stvarao razvoj periferija s vremenom je prerastao u nove barbarske konfederacije koje su napregnule kapacitet Rimskog Carstva. Valovi migracija gurnuli su velike skupine barbara na granice imperija, a vojna ravnoteža između njih i centra imperija determinirala je političku održivost Rimskog Carstva. Fiskalna održivost također je određena mjestimičnim ratovanjem (područja koja su pretrpjela pustošenje mogla su desetljećima imati devedesetpostotnu poreznu poštedu), kao i kontrolom nad najbogatijim i fiskalno najzanimljivijim područjima. Nove barbarske konfederacije su u 5. stoljeću raskomadale Zapad-

no Rimsko Carstvo i prisvojile fiskalno ključna područja. U tom smislu je konačni korak bila okupacija područja na sjeveru Afrike. Slično tim procesima, u trećem stoljeću nove ere uspjeh rimskog imperijalizma posredno je doveo do pada Arsakidske Partije na čijem mjestu se pojavilo dinamičnije Sasanidsko Perzijsko Carstvo. Tako se pojavio uspješan rival zbog kojeg je tijekom 3. stoljeća Rimsko Carstvo moralo povećati vojsku za 50-100%, što je moralo predstavljati rashodovno fiskalni izazov najgore vrste. Sasanidsko Carstvo tako je značajno napregnulo fiskalno-vojni aparat Rima i ubrzalo procese relativnog propadanja. Autori knjige u tome vide paralelu s usponom Kine kao potencijalnim aktivnim rivalom koji na vrlo opasan način može ubrzati procese propadanja Zapada ako se ne izbjegne izravna konfrontacija.

Fiskalna usporedba sa suvremenim Zapadom nije jednostavna. Autori polaze od postavke da u oba slučaja postoji svojevrsna fiskalna pogodba prema kojoj postoje društvena očekivanja od fiskalnih kapaciteta. Kasno Zapadno Rimsko Carstvo ima izrazito niske fiskalne kapacitete jer se oni odnose na vojna i pravna pitanja. Društva današnjeg Zapada imaju daleko veća očekivanja (obrazovanje, zdravstvo, socijalna skrb i slično), a ravnoteža prihoda i rashoda je na udaru s raznih strana. Prilike za investicije na periferiji i novac sakriven u poreznim oazama sugeriraju nestajanje potencijalnih poreznih prihoda, a poželjno smanjenje poreznog opterećenja često je u sukobu s već stvorenim očekivanjima u smislu javnih rashoda. No Zapad danas zahvaljujući mogućnostima financijskih tržišta ima moćno oružje koje nije bilo na raspolaganju Rimu. Rimska fiskalna opte-

rećenja imala su sklonost nezadrživoj spirali – nedostatak u ukupnim prihodima se u slučaju krajnje vojne potrebe morao namaknuti višim stupnjem opterećenja. Na samom kraju Rima takva su opterećenja stvorila poticaj lokalnim elitama za prihvaćanjem vlasti i aktivnim sudjelovanjem u novim barbarskim konfederacijama. To je aspekt pada Zapadnog Rimskog Carstva koji se prerijetko naglašava. Takvo se preopterećenje u suvremenom svijetu može zaobići. Rashodi u slučaju potrebe ostaju veliki bez povećanja poreznog opterećenja kroz javni dug. Tako se kratkoročne fiskalne krize mogu stabilizirati jer postoje razvijena financijska tržišta i razumna očekivanja da će se javni dugovi servisirati i vraćati. Osim uloge migracija, ni fiskalne krize tako nemaju usporedivu ulogu.

Velika prednost ove knjige jest uvjerljivo izvođenje dvije centralne paralele (migracije i fiskalni kapacitet) jedne neobične usporedbe. U tim paralelama možemo vidjeti daleko više razlika nego sličnosti, što ne čudi s obzirom na iznimno dug period koji ih dijeli. No ima i dovoljno podudarnosti na koje autori upozoravaju da bi nas uvjerali u postojanje sjene Rima u kojoj današnji Zapad stoji. Knjigu zbog nezahitjavnog izričaja mogu čitati svi zainteresirani, a zbog dobre izvedbe i pogodne usporedbe trebaju je čitati prvenstveno politolozi i ekonomisti koji se zanimaju za povijest Rima. Njezina popularnoznanstvena prednost pitkog izričaja ponekad je i nedostatak jer pojedine tvrdnje ostaju samo tvrdnje – bez dokaza koje bismo očekivali u znanstvenoj knjizi. Za korak dalje ovu je knjigu potrebno čitati u kontekstu šireg Heatherovog opusa, a od ove verzije argumenata prvenstveno treba očekiva-

ti inovativno otvaranje pitanja. Uočljiviji je nedostatak knjige eksplicitnije izvođenje posljedica njezine središnje poruke. Bila bi uvjerljivija kad bismo doznali što Zapad može učiniti kako bi zaštitio svoje interese i vrijednosti uz prihvaćanje rasta ostalih aktera, s obzirom na to da otvorena konfrontacija ubrzava pad bivših centara moći. To pitanje knjiga ostavlja otvorenim za interpretaciju, iako ono upravo vapi za mogućim odgovorima.

*Josip Lučev
Fakultet političkih znanosti,
Sveučilište u Zagrebu*

Prikaz

Helen Thompson
**Disorder: Hard Times in the
21st Century**

Oxford University Press, Oxford, 2022., 384 str.

Posljednja dva desetljeća obilježena su nizom globalnih kriza, čineći ono što povjesničar Adam Tooze naziva “polikrizom”. Teroristički napadi na New York i Washington 11. rujna 2001., američka invazija na Irak 2003., globalna financijska kriza 2008./2009., Arapsko proljeće 2011., sirijski građanski rat, *brex*it i izbor Donalda Trumpa 2016., pandemija COVID-19 2020. te ruska agresija na Ukrajinu 2022. događaji su koji zajedno ukazuju na krhkost globalnog poretka i njegovu osjet-

ljivost na višestruke izazove. Međutim, postoji li međusobna povezanost svih tih događaja opće krize 21. stoljeća? Upravo na to pitanje autorica Helen Thompson, profesorica političke ekonomije s Cambridgea, daje odgovor u knjizi *Disorder: Hard Times in the 21st Century (Nered: Teška vremena u 21. stoljeću)*. U seciranju te kompleksne problematike središnje mjesto analize kao temeljni uzrok polikrize zauzimaju fosilna goriva – posebice nafta i prirodni plin. Autorica se nadovezuje na radove znanstvenika poput Matthewa Hubera i Amitava Ghosha, koji su istaknuli značajno mjesto potrošnje fosilnih goriva u drugoj polovici 20. stoljeća te implikacije energetske potrošnje na političku i ekološku stabilnost svijeta. Studija polazi od pretpostavke da neumoljiva potraga za energetske resursima nije samo oblikovala geopolitičke odnose već je također pridonijela inherentnim sukobima unutar zapadnog liberalnog i kapitalističkog društva država.

Knjiga je podijeljena u tri tematske cjeline: “geopolitika”, “globalna ekonomija” i “politika demokracija”. Prvi dio razmatra proturječne pozicije velikih sila u poslijeratnom naftnom poretku. Kulminaciju geopolitičke krize, te ujedno svojevrstan početak oblikovanja suvremenih energetsko-geopolitičkih konstelacija, predstavlja Sueska kriza 1956. Taj događaj primorao je Europu da preispita svoju energetske sigurnost. No nakon naftnih šokova sedamdesetih godina 20. stoljeća Europa svoj oslonac definitivno pronalazi u sovjetskoj, kasnije ruskoj opskrbi energijom. Do početka 21. stoljeća Europa je u potpunosti ovisna o ruskoj energiji, posebice prirodnom plinu, pri čemu je Njemačka